

І.В. Рибак
(м. Київ)

ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ ЩОДО ЦЕРКВИ В КРИМУ У ПЕРШІ РЕВОЛЮЦІЙНІ РОКИ (1917–1918): ЗАКОНОДАВЧИЙ АСПЕКТ

Системний аналіз питань, що стосуються політики радянської влади щодо церкви в Україні, на території Криму зокрема, у перші революційні роки, є важливим та актуальним для сучасної історичної науки. Наукове, об'єктивне їх вивчення, урахування досвіду минулого може стати у нагоді при вирішенні аналогічних проблем у новітні часи. Аналіз історіографії дає підстави стверджувати, що окремі аспекти з окресленої тематики знайшли своє наукове висвітлення на сторінках наукових видань, мемуаристики тощо [1]. Однак, на наш погляд, предметнішого висвітлення потребує законодавчий аспект політики радянської влади щодо церкви в Криму, що і є метою запропонованої статті. Об'єкт вивчення – політика радянської влади щодо церкви в Криму у перші революційні роки, предмет – її законодавчий аспект.

В жовтні 1917р. у Петрограді відбувся жовтневий збройний переворот. Прихід до влади більшовиків виявився згубним для церкви. Радикалізм більшовиків відносно православ'я був абсолютним. Нова влада відмовила православ'ю в державному статусі та обрала курс на перетворення православної церкви на громадську організацію, яка не мала жодних пільг. Більшовики оголосили про повну секуляризацію громадського життя. Для православ'я це була трагедія.

Деякі священники визнали радянську владу. Помісний собор 16 квітня 1918 р. засудив їхні дії [2, 48]. Зокрема, їм заборонялася церковна служба, їх віддавали до церковного суду. У випадку “некаяття в цих діяннях” єпископ “вивергався” з сану. Миряни відлучалися від церкви [3, 387–389].

В Криму становище церкви після 1917 р. було досить складним. Церковна верхівка та єпископат складалися переважно з росіян за походженням і, природно, дотримувалися “єдинонеподільних” поглядів. Після обрання помісним собором (1917 р.) Тихона (Белавіна) на патріаршу кафедру, управління церквою в Криму залишалося незмінним і було підпорядковано московському церковному керівництву. Православна церква перебувала в стані глибокої кризи.

Після жовтневого (1917 р.) перевороту більшовики проти православної церкви розгорнули відкриту боротьбу. Були прийняті декрети, які підривали економічний та політичний потенціал православної церкви, церква відокремлювалася від держави [4, 372–373]. Так, згідно з декретом про землю, всі церковні та монастирські землі передавалися селянам [5, 17–20] “Декларація прав народів Росії” скасовувала всі національно – релігійні привілеї та обмеження, а згідно з постановою від 11 грудня 1917 р. – “Про передачу справи виховання та освіти із державного відомства в ведення Комісаріату по народній просвіті” з-під контролю церкви вилучалися навчальні заклади [6, 18]. Декретами ВЦВК та РНК від 16 (29) грудня 1917 р. із державного відомства до народного комісаріату освіти переходили церковно-приходські училища, семінарії. Духівництво відсторонювалося від участі у виховних та освітніх процесах [7, 31]. Це був перший крок радянської влади на шляху відокремлення школи від церкви.

Декретами ВЦВК та РНК від 16 (29) грудня 1917 р. “Про розторгання

шлюбу”, від 18 (31) грудня 1917 р. “Про цивільний шлюб, про дітей і про ведення книг актів стану”, реєстрація народжень, шлюбів та смертей передавалася в руки державних органів, церковний шлюб втрачав юридичну силу. Декрети передбачали “всім духовним та адміністративним закладам, яким раніше була надана можливість реєструвати шлюби, народження та смерті, згідно з обрядами яких би то не було віросповідань та культів всі реєстраційні книги для подальшого їх зберігання надсилати в відповідні міські, повітові, волосні, земські управи” [8, 12–13]. У січні 1918 р. були ліквідовані відомства придворного духівництва, управління духовного відомства в армії, була припинена видача державних засобів на потреби релігійних організацій.

Конфіскація церковних та монастирських земель, відсторонення духівництва від ведення актів цивільного стану та передача їх світським закладам, ліквідація адміністративної системи духовного управління справою виховання та освіти народу, питання фінансування церковних закладів тощо було здійснено при мовчазному спогляданні народу [9, 239].

Що стосується взаємовідносин церкви та школи, то, згідно з постановою державної комісії по просвіті від 18 лютого 1918 р “Про релігію та церкву”, то більшовики у категоричній формі засудили освітньо-виховну діяльність духовенства серед мирян. Вони вважали, що церковні діячі виступали знярядям з перетворення народу в рабів, оскільки проповідували прощення, любов до ближнього, насамперед до своїх класових ворогів. У зв’язку з цим, на переконання радянських лідерів, необхідно запобігти церковному впливу на маси, тобто відокремити школу та інші громадські установи від церкви [10, 247–249]. 23 січня 1918 р. Рада народних комісарів ухвалила декрет “Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви” [11, 18–19].

Прийнятий декрет став програмним документом радянської політики щодо церкви в Криму. Ним закріплювалися правові основи вирішення таких проблем: свободи совісті громадян; надання рівних прав усім релігіям; відокремлення церкви від держави; відокремлення школи від релігійних громад. Церква та релігійні громади втратили право володіти власністю та права юридичної особи: заборонялося примусове стягнення податків, не дозволялося вживати заходів примусу та покарання щодо своїх членів; церковні та релігійні громади підпорядковувалися загальним положенням про приватні товариства та спілки та не могли користуватися ніякими перевагами й субсидіями ані від держави, ані від місцевих та самоврядних організацій; скасовувалися клятва та присяга на Біблію [12, 7].

Встановлювався порядок проведення в життя декрету “Про відокремлення церкви від держави та школи від церкви” на основі постанови народного комісаріату юстиції “Про порядок проведення в життя декрету “Про відділення церкви від держави та школи від церкви””. Під дію декрету, згідно з постановою, попадали православна, старообрядська, католицька всіх обрядів, вірмено – григоріанська, протестантська та інших віросповідань церкви; всі інші релігійні товариства, які утворилися для відправлення якого-небудь культу, як до, так після видання декрету, а також всі товариства, які обмежують коло своїх співчленів особами одного віросповідання, хоча б виглядом благонадійних, чи просвітних цілей. Якщо вони надають допомогу якому б то не було релігійному культу в вигляді утримання служителя культу, яких би то не було закладів [13, 8]. Метою декрету було забезпечення громадянам свободи совісті поряд із свободою атеїстичної пропаганди. Кожен громадянин мав право сповідати будь-яку релігію, або не сповідати жодної.

В усіх офіційних актах скасовувалася вказівка на релігійну належність громадян [14, 10]. Ст. 3 згаданого декрету проголошувала: “В межах республіки забороняється видавати які б то не було місцеві закони або постанови, які б встановлювали переваги або привілеї на основі віросповідної належності кожного громадянина” [15]. Декрет також накладав заборону на здійснення релігійних обрядів, релігійних культів. В ст. 5 вказувалося: “Вільне виконання релігійних обрядів забезпечується постільки, оскільки вони не порушують суспільного порядку і не супроводжуються замахом на права громадян радянської республіки”. Громадянські обов’язки ставилися вище релігійних переконань. “...Ніхто не має права, посилаючись на свої релігійні переконання, ухилятися від своїх громадянських обов’язків”.

Згідно з декретом, заборонялося вивчення релігійних віровчень в усіх державних, суспільних та приватних навчальних закладах, де викладалися загальноосвітні дисципліни [16]. В ст. 9 декрету вказувалося: “Громадяни можуть навчатися релігії тільки приватним способом”. Декрет також забороняв користуватися субсидіями від держави та місцевих органів, забороняв релігійним товариствам стягувати побори та проводити обкладання з віруючих на користь релігійних товариств. Їм заборонялося володіти церковною власністю, вони не мали юридичних прав. В ст. 12 йшлося: “Ніякі церковні та релігійні товариства не мають права володіти власністю. Юридичних прав вони не мають” [17, 8].

Все майно існуючих в Росії церковних та релігійних організацій вважалося народним надбанням, згідно із статтею 13 декрету. Ті будівлі та предмети, які були призначені для богослужіння, передавалося в безкоштовне користування віруючим.

Основні положення декрету регламентували взаємовідносини між радянською державою та церквою, у тому числі й в Криму. Зовнішній їх вигляд мав демократичний характер, спрямований на начебто визволення церкви з-під контролю держави, на забезпечення свободи совісті громадян. Декрет визначав принципи політики більшовицької влади у ставленні до релігії та церкви. Насправді він легітимізував антирелігійну політику радянської влади, давав юридичні підстави до нищення церковного життя в Криму.

Проводила в життя декрет міжвідомча комісія. Нова організація була утворена з представників комісаріатів внутрішніх справ, просвіти, піклування та ін. Для участі у роботі мали бути запрошені представники різних конфесій. [18, 36]. Проте швидко з’ясувалося, що в такому стані міжвідомча комісія не може бути дієздатною та спроможною оперативно реагувати на потреби дня. Також залишалося пояснити питання про її статус, повноваження, місце в системі центральних органів. 8 травня 1918 р. за пропозицією народного комісаріату юстиції (НКЮ) Рада народних комісарів розпустила міжвідомчу комісію і доручила церковні справи відділу НКЮ, який отримав порядковий номер 8 (з 1922 р. – 5). При відділі планувалося зберегти консультативну комісію з представників релігійних організацій. На посаду голови був призначений член комісії НКЮ П. Красиков [19, 10–12]. Такі відділи були створені і в Криму.

Питання діяльності 8-ого відділу і аналогічних органів влади на місцях вимагали опрацювання документу, який визначав би синхронність у діях центрального і місцевих органів влади щодо реалізації церковної політики. Тому порядок проведення декрету в життя був деталізований інструкцією, прийнятою 24 серпня 1918 р., розділи якої регламентували питання про церковні та релігійні організації, про майно, призначене для релігійних обрядів, про інше майно, про метричні книги, релігійні церемонії та обряди, викладання релігійного віровчення.

Так, в інструкції говорилося, що майно православного відомства переходить до місцевих рад робітничих і селянських депутатів, які, в свою чергу, передають його в користування місцевим мешканцям і постійно контролюють його збереження, тобто мова у даному положенні йдеться не про конфіскацію і ліквідацію церковного майна, а про суспільне користування ним, про суспільний контроль за його збереженням. Що стосується храмів і молитовних будинків, які мали історичну і художню цінність, нагляд за їх збереженням покладался на народний комісаріат освіти [20, 59–60]. Все інше майно: землі, фабрики, заводи, промисли, капітали, які не пов'язані з церковною службою, – конфісковувалося.

Далі в інструкції вимагалось, щоб в державних, публічно – правових громадських приміщеннях не допускалося: проведення релігійних обрядів і церемоній (молебнів, панахид); розміщення будь-яких релігійних творів (образів, картин, статуй релігійного характеру) [21, 61].

Стосовно відокремлення школи від церкви в інструкції відзначалося, що “викладання будь-яких релігійних віровчень ні в якому разі не може бути допущено в державних, громадських і приватних навчальних закладах” [22, 30].

Радянська політика щодо церкви в Криму завдала особливо відчутного удару по викладацькому складу. Викладач звільнявся з роботи, позбувався державної платні. Зупинялася державна оплата також і священнослужителям. В інструкції говорилося, що “ні один державний, публічно-правовий заклад не має права видавати викладачам релігії будь-які грошові суми”.

Отже, законодавча діяльність радянської влади у церковній сфері зводилася до повної ліквідації останньої. Церква як антинародний, на думку більшовиків, елемент не могла мати майбутнього у новій державі диктатури пролетаріату. Створена у 1917–1918 рр. законодавча база стала юридичним підґрунтям до нищення православ'я у Криму в наступні десятиліття.

¹ *Бабинов Ю.А.* Государственно-церковные отношения в СССР: История и современность. – Симферополь, 1991. – 152 с.; *Белоглазов Р.Н.* Таврида в годы лихолетья: Осуществления декрета об отделении церкви от государства // Крымский архив. – 1999. – №5. – С.128 – 134.; *Зиньковский В.* Пять месяцев у власти. 15 мая – 19 октября 1918г.: Воспоминания. – Москва, 1995. – 283 с.

² *Корзун М.С.* Русская православная Церковь (1917 – 1945 гг.): Изменение социально-политической ориентации и научная несостоятельность вероучения. – Минск, 1987. – 719 с.

³ *Козлов В.* Судьба христианства в Крыму // Таврические епархиальные ведомости. – 1918. ¹ №16-18. – С.387–389.

⁴ Декреты советской власти: В 2-х т / Институт марксизма-ленинизма при ЦК КПСС / Редкол.: З.И. Пупол (председатель) и др. – М., 1957. – Т.1 (25 октября 1917 – 16 марта 1918). – 625 с.

⁵ Декрет о земле: Второго всероссийского съезда Советов рабочих и солдатских депутатов. 2 (15) ноября 1917 г. Декреты советской власти: В 2-х т. / Институт марксизма-ленинизма при ЦК КПСС; Редкол.: З.И. Пупол (председатель) и др. – М., 1957. – Т.1. (25 октября 1917 – 16 марта 1918). – 625 с.

⁶ Дьяконова М. Советские законы о церкви. Отделение церкви от государства. – Москва, 1925. – 38 с.

⁷ О передаче из государственного ведомства народному комиссариату по просвещению церковно-приходских училищ, семинарий: Декрет ВЦИК и СНК, 16 (29) декабря 1917 г. Декреты советской власти: В 2-х т. / Институт марксизма-ленинизма при ЦК КПСС / Редкол.: З.И. Пупол (председатель) и др. – М., 1957. – Т.1 (25 октября 1917 – 16 марта 1918). – 625 с.

⁸ Центральный державний архів Автономної Республіки Крим (далі – ЦДААРК). – Ф. – Р 1694. – Оп.10. – Спр. 412. – 15 арк.

⁹ О расторжении брака: Декрет ВЦИК и СНК, 16 (29) декабря 1917 г. Декреты советской власти: В 2-х т. / Институт марксизма-ленинизма при ЦК КПСС; Редкол.: З.И. Пупол (председатель) и др.- М., 1957. (25 октября 1917 – 16 марта 1918). – 625 с.

¹⁰ О гражданском браке, о детях и ведении книг актов состояния: Декрет ВЦИК и СНК от 18 декабря 1917 г. Декрет советской власти: В 2-х т. \ Институт марксизма-ленинизма при ЦК КПСС; Редкол.: З.И. Пупол (председатель) и др. – М., 1951. – Т.1 (25 октября 1917 – 16 марта 1918). – 625 с.

¹¹ ЦДААРК. – Ф. 663. – Оп.10. – Спр. 1133. – 695 арк.

¹² ЦДААРК. – Ф. 663. – Оп.10. – Спр. 1737. – 77 арк.

¹³ ЦДААРК. – Ф. 663. – Оп.10. – Спр. 232. – 98 арк.

¹⁴ ЦДААРК. – Ф. 663. – Оп.10. – Спр. 1292. – 98 арк.

¹⁵ О порядке проведения в жизнь декрета “Об отделении церкви от государства и школы от церкви” (Инструкция, постановление народного комиссариата юстиции от 24 авг. 1918 г. // О религии и церкви: Сборник высказываний классиков марксизма-ленинизма, документов КПСС и Советского государства. II-ое изд. доп.– М.: Политиздат, 1981. – С.116–119.

¹⁶ Декрет Тимчасового робітничо-селянського уряду України “Про відділення церкви від держави”. – К; 1918. – 8 с.

¹⁷ Мельгин А. Время жертвы // Таврические ведомости. – 1995. – 14 января. – С.8.

¹⁸ ЦДААРК. – Ф. 663. – Оп.10. – Спр. 846. – 48 арк.

¹⁹ ЦДААРК. – Ф. 663. – Оп.10. – Спр. 386. – 43 арк.

²⁰ ЦДААРК. – Ф. 663. – Оп.10. – Спр. 1668. – 258 арк.

²¹ ЦДААРК. – Ф. 663. – Оп.10. – Спр. 1421. – 65 арк.

²² Закон Божий. Підручник для сім’ї та школи, друге видання. – К.: Місія УПЦ (КП) на святій землі, 1995. – 483 с.